

С?кен Иманасов

АЙТЫС

Сәкен Иманасов

АЙТЫС

«Public Domain»

Иманасов С.

Айтыс / С. Иманасов — «Public Domain»,

Содержание

АЙТЫС	5
Конец ознакомительного фрагмента.	15

СӘКЕН ИМАНАСОВ АЙТЫС

АЙТЫС

СӘКЕН ИМАНАСОВ

(1938–2012)

Күдік бар бір көздерде, бірінде үрей,
Дүрілдеп пысықтар жүр бұрынғы кей.
Салдыртып Сарыарқадан Сал келіпті,
Сапырып сахараның жырын күрей.

Қаларын білді ме екен ән-аңыз боп,
Сенді ме илеп-бүктеп аламыз деп.
Арқадан ат арытып Жетісуға
Жетіпті саңлақ ару Сараны іздеп.

Табынған талантына Арқа қыры,
Жеке өзі жыр Тәңірі, ән Тәңірі!
Асып та тасып тұрған тұста бұған
Қай ақын қарсы келер бар тағы ірі?!

Қайыспай долы дүлей қамшылардан,
Қаймықпай ханыңа да қарсы барған.
Ән қосқан аққумен де Біржан еді,
Сазарған саз беттен де қан шығарған.

Жақтасып жарлысына, кіріптарға,
Қасқайып қашан да езі жүріпті алда.
Амалсыз алдында оның қипақтаған
Қарадан қаймықпаған ұлықтар да.

Сыйысып өнер қалай жүрмек кекпен,
Сорлыны сөзбен «сойып», дірдектеткен.
Сөз бермей ауыздыға, асқақ айтып,
Еріксіз жатқа да өзін құрметтеткен.

Санқылдап жүрген шақта өрлеп көңіл,
Алданбай бос даңғаза ермекке құр,
Нан піскен кеудесіне талайларды
Кетегін тырп еткізбей жерлеп те бір.

Тірліктің ғайбатын да, өсегін де
Дарытпай, дәуірлеген кеше мүлде.
Астынан алты қырдың әндеткенде
Сан сұлу дөңбекшитін төсегінде.

Қаламай жанға рақат, үлесті көп,
Қашан да шайқас, думан, күрес тілеп,
Жараған жүйріктей жан шыдатпай,
Кететін шулы нөпір тіресте үдеп.

Басынан сөз асырмай дүрілдеткен,
Жасырмай тура айтатын сырын көптен.
Бетіне жан баласын бір қаратпай,
Аңырап айқас десе бұрын кеткен.

Сол Біржан – Сал да Сері, асқақ ақын,
Жалғанда жан таппаған жасқанатын.
Ауылға әнмен түйрей, түре кіріп,
Қаңтарып үй сыртына тастады атын.

Солдыра солқылдатып жүрегінді,
Сараны сөзбен түйрей, күле кірді,
Қоғадай жапырылған көп ішінде
Біреулер қабақ шытып, бірі егілді.

Біреулер іштей күліп, бірі ымдасқан,
біреулер әлдекімсіп жымындасқан.
Біреулер жалқау ғана бұрылады,
Теңкиіп жатқан жерден сырылмастан.

Біреулер сабыр таппай елеңдеумен,
Біреулер күтіп ақ тұр желеуді елден.
Біреулер ыңырана ырғалады
Дегендей: «Кем болып па сенен кеудем».

Әйтеуір жатты бәрі дүрлігісіп,
Сылқылдап, сыбырласып, сыр бүгісіп,
Төрт қызы Тұрысбектің сылаң қағып,
Сараны қоршай берді дүр күлісіп.

* * *

Басталып қырда солай бір тың дастан
Лебіне жар қалтырап, сілкінді аспан.
Тартылды таразыға тосыннан кеп
Кешірген талай тағдыр жұртым бастан.

Бір сарын – жыр сарыны қырда тұнып,
Сүңгітіп, тұнығына шым батырып.
Қалғыды құшағында тау мен дала
Сырлы әуен сиқырына шырматылып.

Ән кетті әу дегеннен желпіп қырды,
Есті алып, ел біткенді ендіктірді.
Жан түгіл,
Үй сыртында матаулы аттар
Қайшылап құлақтарын елтіп тұрды.

Тербетіп, дірілдетіп жер-түкпірді,
Сал әуен сан сиқырын ертіп түрлі.
Ауылды айбарымен байлап-матап,
Ақ үйдің есігін де серпіп кірді.

Жаңғырта жеткен үнге бар даланы,
Жоқ шығар ауыз ашып қалмағаны.
Аңырып қалды халық: «Апыр-ай!», – деп,
Бұрын-соң естімеген арбап әні.

Балқытып, балбыратып, қырды ән билеп,
Ауылға төне түскен шың қалғи кеп,
Саз дауыс сай-сүйекті сырқыратып,
Дүниені тылсымымен тұрды әлдилеп.

Тырп етпей ұйып түгел сырлы әуенге,
Қанатын қақпай ұшып тырна әуенде,
Бұрын-соң естімеген әнге арбалып,
Ес кетіп, есеңгіреп тұрды-ау ел де.

* * *

Апырмау, шықпай ма енді?
Сара қайда?
Тұр ма екен бағадан қарап айға?
Бар Найман бұлбұлы деп жүрмеуші ме ек,
Суырылып шығуға бір жарамай ма?

Білмей ме осы екенін бақ сынар күн,
Дәл тауып, дәлдеп айтса жатсынар кім?
Еліңде барын айтып мақтанбай ма
Талай бір игі жайсаң, жақсылардың?

Айтпай ма бай да барын, бағлан барын,
Патшадан шен де шекпен алғандарын.

Қала ма бір тіл қатпай?
Қыз еді ғой
Сан қырға жеткізетін салғанда әнін.

Жеткенде желпініп-ақ жұртын мақтай,
Ауызға сал Біржанды, шіркін, қақпай.
Апыр-ау, ару Сара неғып отыр,
Қала ма шынымен-ақ бір тіл қатпай?

Шынымен бір тіл қатпай қалмақ па анық,
Біржанға шүйліксе еді самғап барып.
Арылып қажы алдында алмай ма екен,
Запыран жүректегі зарды ақтарып.

Бір сөзбен түйреп түгел, өртеп кейде
Кететін қайран Сара шер төкпей ме?
Жарқылдап шығып тағы топ алдына
Белдеспей беріспеуге серт етпей ме?

Неге отыр домбырасын бұрын қақпай?
Шықпай ма қалың елі, қырын мақтай.
Кетті ме мына Салдың мысы басып,
Қала ма шынымен-ақ бір үн қатпай?

Болмаса ақтармай ма ащы мұңын,
Жүрекке түскен дерттің асқынуын.
Жеңем деп желпініп-ақ тұр-ау Біржан,
Атақты Жетісудің жас сұлуын.

Сал Біржан аңырата дүрілдейді,
Қарамай,
Халық болып ұрын мейлі.
Арқаның ақиығы
Аңсап келген
Қалайша, қаршығасын бір ілмейді?

Апыр-ай, Сара солай сасар ма айқын,
Кез бе осы тартыншақтап, нашарлайтын?
Әлде оның ақындығы дақпырт па еді
Ауыл үй арасынан аса алмайтын?

Жұрт солай тұрды аңырып, тынып іштен,
Біржанды тоқтата алар кімі күшпен?
Қарайды Сара жаққа ауық-ауық
Сан көздер кекесінмен, кіжініспен.

Осы елде бардай-ақ бір өші өлердей,
Біржан да саңқылдайды есе бермей.
Демінен үй жығардай күпінеді,

Бір сөзі бір сөзінен кесек өрлей.

Сара да тұра алмады төзіп енді,
Біржанның тоқтамасын көзі көрді.
Баптаулы домбырасын қағып-қағып,
Көп күткен жұрт алдына өзі келді.

Қос жүйрік қырда қалай сайысқанын,
Көп сырды көп алдына жайысқанын
Әлі де аңыз етіп айтады жұрт,
Сараның сан иіліп, майысқанын.

Өлеңнің көз алдында күрт өскенін
Көргенде
Жинай алмай жұрт естерін,
Аңыз ғып кете берген сан ұрпаққа
Қос жүйрік қырда қалай сілтескенін.

* * *

Басталды айтыс солай...
Тынып халық,
Өзді-өзін таныстырып, іліп-қағып,
Шайнасты көріспейтін қас жаулардай,
Достардай бірде жарқын күліп те алып.

Бір тұста тұтқиылдан ағып барып,
Аямай ащы тілмен шағып та алып,
Алыспай беріспейтін түрі барын
Ел-жұртқа екеуі де танытты анық.

Аямай жеке бастан терісті мін,
Ащы айтып бір-бірінің кемістігін.
Елінің «жақсыларын» тізісті-ау бір
Тәңірісі солардай-ақ жер үстінің.

Бір тұста қуаныш пен зар алмасып,
Даңғаза құр мақтанға сараң басып,
Аңдамай екеуі де бір-бірінің
Іштегі жан-жарасын алар қасып.

Біресе шатыр-шұтыр, астан-кестең,
Шарпысып нажағайдай аспанда өшкен.
Тарихын мақтап ала жөнеледі
Өзді-өзі аймағының бастан кешкен.

Біресе тасқындай-ақ күркіреп кеп,

Болады қан майдандай дүркіретпек.
Белдескен палуандардай әдіс андып,
Бір-бірін осал жерден сілкіп өтпек.

Бір тұста асып-тасып, шаттанысып,
Лекіте төгеді сыр ақтарысып.
Өзді-өзі сүйсінгенін жасыра алмай,
Көп мұнмен кеудедегі жатты алысып.

Біресе екеуі де мұңсызданып,
Шенейді бірін-бірі тым сызданып.
Біресе іштегі оймен арпалысар,
Бір сәтке екеуі де үнсіз қалып.

Сараның бірінші монологы

Білетін ар қадірін, наз қадірін,
Жан едім баламаған азға құнын.
Дариға-ай, бәрі бақыт деп жүруші ем
Тәңірдің маңдайыма жазбағаның.

Сұқсыр ем көлде ұшатын күн-түн демей,
Қарайтын қабағыма жұрт үндемей,
Елімнің қызығы ма деуші едім-ау
Ән десе бүлкілдейтін шіркін көмей.

Ал бүгін ауыр ойдан арыла алмай,
Отырмын құсалықтан жарылардай.
Жүрек те дір-дір етіп тыншымайды,
Тартатын тақсіреті тағы бардай.

Бұл күні «құрысын да ұрғашының,
Билігі болмаған соң бір басының».
Найзадай қадалады жүрегіме
Естісем шалқып күлген құрдас үнін.

Өмірдің керегі не іңкәр мына,
Жарқырап шыға алмасаң жұрт алдына.
Қапастан босатпаған, қайран, тағдыр
Шындарға шырқап ұшар сұңқарды да.

...Шерімді кімдерге айтып, кімге шағам?
Мұндайда болмай көрші мүлде есалаң.
Айнала қалың елің ақын демей,
Қатын деп қарар болса күнде саған.

Бұзып бір өтсем-ау дей ой тұманын,

Кернейді көкірегімді жойқын ағын.
Бұлықсып бойжеткенің құрысын да
Мерт болып балаң арман, бейкүнә күн.

Таптырмас жанға тоят бір күнгі оймен,
Дүние-ай, біздің заман сүргін ғой кең.
Даланың ақмаралы ем үркек ескен,
Еріксіз ноқталанып тұрмын ғой мен.

Еріксіз отырмын-ау ноқталанып,
Қамсыз да көрінген боп, жоққа нанып.
Жас жүрек аласұра тыпыршиды,
Түсердей өзі барып отқа да анық.

Отырған қартқа да ұнап, жасқа да ұнап,
Сал Біржан неге менен асқағырақ?
«Ақиық арғымақпын, асылмын!» – деп,
Тұр екен өнеріне мастанып-ақ.

Тұр екен өзіне-өзі сұқтанып-ақ,
Ақын ғой жолы даңғыл, жұтқаны бақ.
Шалқып жүр Орта жүзді еркін шарлап,
Бір өзі қанша қызға сырттан ұнап.

Өзі де жан екен-ау өте көсем,
Шынымен, шынымен-ақ кете ме есем?
Жо-жо-жоқ, бойдағы бар зарды ақтарып,
Қайтсем де не жеңемін, не теңесем.

Ақындық, алыстағы от-елес ең,
Дәрмен бол, тәуекел деп төтелесем.
Алыстан ат арытып келген Салға
Апырмау, қалай ғана кетеді есем.

Тұрса да тілім қышып, сөйлегім кеп,
Бастағы тежей берем ой легін көп.
Айтсам ба, адымымды ашырмастан
Кіріптар жесір етіп қойды елім деп.

Несі сән күле алмасаң жарып көңіл,
Сен де бір – қайыршы мен ғаріп те бір.
Тордағы торғайдай ғып шырылдатып,
Биікте бір самғатпай налытты өмір!

О, мейлі, тағдыр мені азаптасын,
Айтар да тарих әлі қазаққа сын.
Бар ма екен қызында арман басқа жұрттың
Еркекпен тең ұстаған азат басын.

Ары өтіп, бері өткенде Әріп ақын,
Соны айтып, ағынан бір жарылатын.
О-дағы көп күрсініп, күңіреніп,
Тірліктен тірек таппай тарығатын.

Самғап та кетпеген соң көсіле бір,
Ақын ғып жаратты екен несіне өмір?
Шынымен мына Салдың жоқ па мұңы,
Болмаса қыр көрсеткен сесі ме құр?

Шалқиды, шамырқана шарықтайды,
Асаудай бойына қол дарытпайды.
Сұңқардай саңқ-саңқ етіп тоқтады-ау бір,
Жүрекке от, көкірегімде жағып қайғы...

* * *

Жалғасты айтыс әрі...
Ел тынды іштен.
Түп-түгел топырласып,
Серпілді істен.
Бір-бірін бастырмалап кетті ақындар,
Сахара көрмеген бір еркін күшпен.

Айғайды кезек-кезек асырып ап,
Сырт көзден өз міндерін жасырып-ақ.
Толассыз, тоқтамастан сілтеседі,
Бірінен бірі түсіп басымырақ.

Бір-бірін басып-жаншып кетер ме деп,
Жатты жұрт даурығыса көтермелеп.
Шалғайда шұрқырасқан жылқылардан
Басқадай құдірет жоқ етер бөгет.

Сапырып, сары қымызды құрақ ұшып,
Елпілдеп, ептілер жүр шын-ақ ұшып.
Сауымы өтіп кеткен құлындар да
Елеңдеп, желісінде тұр алысып.

Ақындар домбырасын ұрып қатты,
Бір-бірін тұтқиылдан іліп-қақты.
Алыста ат тұсаған ақсақал да,
Аңырып, ауыз ашып тұрып қапты.

Талайдың маңдайынан бақ тайғанап,
Тура сын талайларға жақпай да қап,
Мелшиіп, меңірейген біреулер де

Аңқиып қала берген қақпай қабақ.

Айтыстан айнала бір тарап айбар,
Жер шұқып, жасып қалған бар ағайлар.
Дірілдеп Ешкіөлместің тауы да үнсіз,
Балбырап, балқып тұрды қарағайлар.

Меңіреу көкірек бар ұқпаған қай,
Сұңқылдап, бұлақ жылап-сықтағандай.
Бозторғай тас төбеде безілдейді
Біржан мен Сара сөзін құптағандай.

...Ұмыт боп ел біткеннің дерті мүлде
Ұйыған осынау бір елтіп үнге.
Бұлбұлдар көмекейін бүлкілдетіп,
Бақалар балпылдайды жер түбінде.

Тигендей мүлгіп тұрған баққа дауыл,
Кесек сөз бір-біріне атқан ауыр.
Әйтеуір үнсіз мүлгіп, тілсіз күлді
Ешкіөлмес етегінде жатқан ауыл.

Қияли тартты Сара қашыққа ұшып,
Жанардан манағы бір қашыпты шық.
Соңғы рет сөйлеп қалсам дегендей-ақ
Бір тұста Біржаннан да асып түсіп.

Біржанның бірінші монологы

Ерекше көзге түсер жұрт ішінде,
Бір мін жоқ жан екенсің түр-түсінде.
Табиғат бөлек етіп жаратыпты-ау
Сымбатын, сыңғырлаған күлкісін де!

Бала екен бұлбұл қонған таңдайына,
Тағдырдың кез боларсың қандайына?!
Сорың боп жармасар ма жаман біреу,
Бақпысың бір жігіттің маңдайына?

Ортаңнан оқшау тұрған дара тұлғаң,
Құр емес қыз екенсің ар-ақылдан.
Жұлдыз ба деп те қалам жарқыраған
Бар қазақ аспаны үшін жаратылған.

Өленді тал шыбықтай иіп кейде,
Қайтеді –
сорғалай ма, биіктей ме?!

Самғаған көктің қыран құсындай ма,
Немесе қырдан қашқан киіктей ме?

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.